

Развитие на демографските ресурси и работната сила в селските райони

Доц. д-р МИНКА АНАСТАСОВА
Доц. д-р НОНА МАЛАМОВА
Институт по аграрна икономика - София
E-mail: chorevat@yahoo.com; nonamal@abv.bg

Резюме: Настоящата статия е обособена в два раздела. В първия раздел е направена оценка на развитието на демографските ресурси в селските райони след приемането на България в ЕС и прогноза в два варианта на тяхната численост към 2013г., на общонационално и регионално ниво. Основният извод, който може да се направи, е, че и при действието на Мерките, включени в НППСР, изключително високият отрицателен естествен прираст в селата продължава да бъде главна причина за формирането на тежката демографска ситуация в селските райони.

На базата на прогнозните резултати, в близкото бъдеще се очаква по-нататъшно намаляване на числеността на селското население. Този спад ще бъде в размер на 3,6% по първия и 5,1% по втория вариант. На регионално равнище в най-неблагоприятна ситуация ще остане Северо-западният район на планиране, а относително с по-малък дефицит на селско население, както се предполага, ще бъде Югозападният район.

Втората част на статията е посветена на анализ на: състоянието, проблемите пред развитието на човешките ресурси в българското земеделие; потенциалът на Националната програма за развитие на селските райони (ПРСР) 2007-2013 г. за подобряване квалификационното равнище и демографските характеристики на заетите в земеделието.

Очерта се следната квалификационна структура на земеделските производители в България:

- преобладаващата част от земеделските производители имат основното квалификационно ниво на работника;
- не повече от 10% имат второ квалификационно ниво („опитно ниво на работника”);
- по-малко от 5% имат трето и четвърто квалификационни нива („супервайзер” и „мениджър”).

Значението на Мярка 112 от ПРСР е силно

подценено и е необходимо пренасочване на финансов ресурс, така че да бъдат подпомогнати всички млади фермери, които отговарят на изискванията и проявяват интерес към тази мярка.

Като се има предвид квалификационната структура на заетите в земеделието, поне 5 пъти по-голям от предвиденият е броят на нуждаещите се от подпомагане по Мярка 111 от ПРСР.

Ключови думи: демографски ресурси, прогноза, селско население, работна сила, квалификационна структура на заетите в земеделието, 111 и 112 Мерки от ПРСР

Увод

Между състоянието на човешките ресурси и формираният трудов потенциал в селските райони съществува неразривна взаимнообусловена зависимост. От една страна, като естествена социална основа на трудовия потенциал, всяко изменение в демографските ресурси в селата води до съответна промяна в количествения и качествен състав на работната сила. От друга страна, състоянието и развитието на трудовия капитал неизбежно оказват пряко влияние върху динамиката на демографските процеси в селските райони. Затова проблемите в развитието на демографските и трудовите ресурси в селата се разглеждат в неразделно единство.

Демографските ресурси в селските райони - оценка и прогнозни резултати за тяхното развитие до 2013 г. на национално и регионално равнище

През последните години според официалната статистика е налице формирането на положителни тенденции в демографското развитие на страната. Те се изразяват в забавяне темповете на намаляване на населението, повишаване на раждаемостта и плодовитостта на родилните контингенти, намаляване на детската смъртност и др. Въпреки това, непрекъснатото намаляване на селското население продължава да бъде един от най-острите проблеми в развитието на българското село. В предприєдинителния период (2004-2006) населението в селските райони е намаляло с 3,2%. Този темп се запазва и в периода (2007-2009), т.е. след старта на НППСР - 3,3%. Значими проблеми за селските райони остават високите равнища на отрицателния естествен

прираст, общата и детската смъртност, ниската раждаемост, по-ниската средна продължителност на живота, силно влошената възрастова структура и др.

Негативните демографски процеси в селата са следствие от натрупаните в продължение на редица години нерешени проблеми в областта на здравеопазването, образованието, политиката на заетостта, демографската и миграционна политика, транспортната и друга инфраструктура в селата. Те оказват непосредствено влияние върху двете основни причини за незавидната демографска характеристика в българското село. Отрицателният естествен прираст в селата, който надхвърля многократно този в градовете, е главната причина за продължаващото намаляване на общата численост на селското население (фиг. 1).

Очевидно е, че върху динамиката на селското население, макар и в много по-малка степен, влияние оказват протичащите процеси на механично движение на населението. Вътрешно-миграционните процеси след 2007 г. протичат с несъществени промени в структурата на основните миграционни потоци, спрямо предишния предприсъединителен период. Дори се наблюдава леко увеличаване на обхвата на лицата, преселени се от градовете в селата.

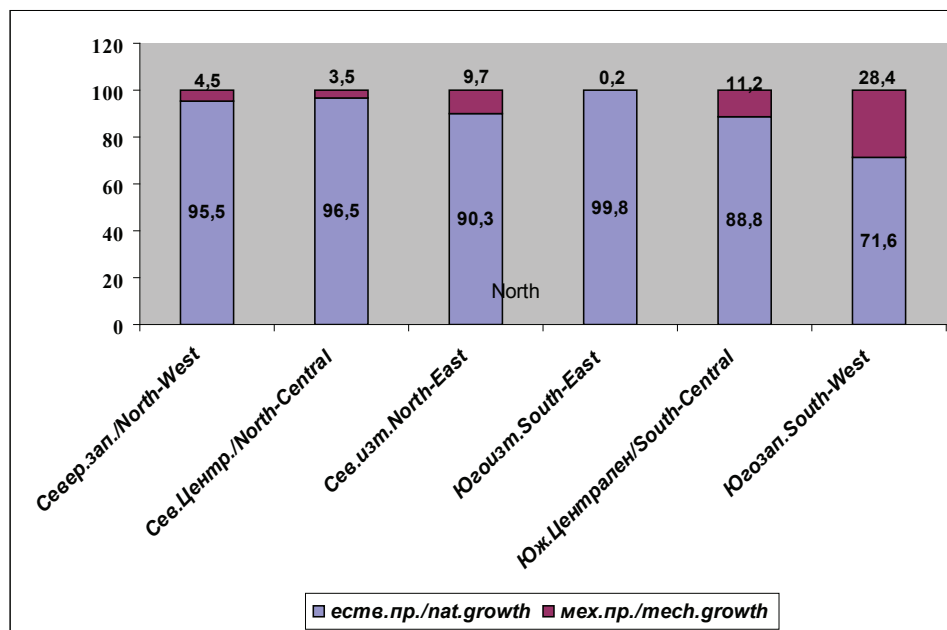
През 2009 г. миграционният поток от градовете

към селата съставлява 21,8% от общия вътрешен миграционен поток, срещу 20,3% през 2006 г. В резултат на тези вътрешномиграционни процеси броят на заселените в градовете през 2009 г. надвишава броя на заселилите се в селата с 2 850 души, а за периода 2007-2009 г. селата, в резултат на миграция към градовете, са загубили 4 305 души.

От дългогодишни изследвания на Института по аграрна икономика (ИАИ) е известно, че най-голяма част от мигриралите лица променят местоживеенето си, за да търсят подходяща и доходна работа. Промените в страната засегнаха най-пряко именно сферата на приложение на труда. Преструктурирането на икономическите сектори доведе до големи размери на безработицата и засилен стремеж на хората да се приспособят към новите реалности чрез преместване в по-големите населени места. По данни на Националния статистически институт (НСИ) и сега търсенето на постоянна или временна работа е основната причина за напускане на селските райони.

В механичното движение на селското население засега не са включени лицата, мигрирали навън от страната. В съответствие с Регламент №862/2007 г. на Европейския парламент и Съвета на Европа, НСИ започна от 2007 г. отчитане на външната миграция общо за цялото население. В официално публикуваната информация от НСИ

Фиг. 1
Fig. 1

Относителен дял на естествения и механичния прираст/
Relative share of the natural and mechanical growth

Таблица 1
Table 1

Прогноза за числеността на селското население към 2013 г. по райони на планиране
Prognosis for the population number up to 2013, by planning regions

Райони за планиране / Planning regions	2009	2013	Изменение 2013 спрямо 2009, %, I-ви вар. / Change 2013 to 2009, %, I variant	2013	Изменение 2013 спрямо 2009, %, II-ри вар./ Change 2013 to 2009, %, II variant
		I-ви вариант/ I variant		II-ри вариант/ II variant	
Общо за страната Total for the country	2176801	2103567	-3,58	2065630	-5,11
Северозападен / North-West	184393	170306	-7,64	166200	-9,87
Северен централен North-Central	335049	316801	-5,76	308761	-7,85
Североизточен / North-East	431406	418 026	-3,10	410393	-4,87
Югоизточен/South-East	225970	221243	-2,09	211091	-6,58
Южен централен / South-Central	625521	609751	-2,52	598326	-4,35
Югозападен/South-West	374462	370666	-1,01	362996	-3,06
в т.ч: София-град / incl. Sofia-city	57480	60941	3,51	59499	6,02

относно динамиката на населението все още не са отразени резултатите от външната миграция само на селското население. По тази причина засега тя остава извън обхвата на миграционните потоци.

В тази част на доклада са представени резултатите за очаквания брой на селското население през 2013 г., общо за страната, в това число по райони на планиране и области. За целта, на основата на динамични редове, обхващащи периода 2000-2009 г., е приложен методът на екстраполационната оценка. В някои случаи, където е необходимо, този период е редуциран поради премахането на екстремалните точки от динамичните редове. Тези т. н. „influence” точки обикновено се оказват първите 1-2 години от разглеждания времеви хоризонт. Тяхното отстраняване гарантира по-висока точност на получените резултати, тъй като се проявява в по-голяма степен плавният ход на развитие на демографските процеси в селата. На тази основа прогнозирането е по-надеждно. Освен това се дава приоритет на динамиката в числеността на селското население през последните няколко години, чието влияние върху бъдещото развитие на демографските процеси е по-силно, в сравнение с това от преди повече от 7-8 години.

Разработените прогнозни разчети са обособени в два варианта. Първият вариант, условно наречен „благоприятен”, съдържа данните за очакваната численост на селското население, които съвпадат с горната граница на съответните интервали на доверителност, а вторият или т.н.

„песимистичен” вариант включва прогнозните стойности, еквивалентни на долната граница на доверителните интервали. Може да се предполага, че първият вариант би се реализирал при относително запазване на общите социалноикономически условия за развитие на селските райони, а вторият - при евентуално тяхно по-нататъшно влошаване. Прогнозните стойности, получени на основата на екстраполационните резултати, са поместени в табл. 1.

Анализът на данните от горната таблица показва, че и през следващите 3-4 години се очаква по-нататъшно намаляване на селското население, което за страната ще бъде с 3,6% при първия вариант и с 5,1% във втория случай.

В най-неблагоприятна ситуация, от гледна точка на очакваната прогноза за общата численост на селското население, се намира **Северозападният район** на планиране. При него и по двата варианта темпът на намаляване на населението в селата е по-висок от средния за страната (съответно 7,6% и близо 10%). Това се дължи на общата икономическа изостаналост на този район и по-силното присъствие на селско население в региона, чийто дял достига 37,8% от общото население за района, при 28,7% среден за страната относителен дял на селското население.

В **Северния централен район** на планиране очакваното изменение в общия брой на селското население също бележи отрицателни стойности, които са по-високи от тези за страната. В този случай основните причини се свързват с по-

влошената възрастова структура на селското население, където делът на лицата до 20-годишна възраст е под средния за страната - 18%, а този на възрастовата група над 65 г. възлиза на 25,9%.

В **Североизточния район** на планиране промените, които се очаква да настъпят в числеността на селското население, също бележат чертите на общата негативна тенденция в по-нататъшното развитие на демографската криза в селата, но тук те са по-слабо изразени. Основната причина се корени в особеностите на възрастовата структура на селското население, включено в общините на региона. Това е районът с най-благоприятния за страната възрастов състав на селското население. Относителният дял на лицата под 20-годишна възраст тук е с най-високи стойности - 21% (фиг. 1). В същото време по-нисък от средния за страната е делът на възрастното селско население над 65 години - 22,2%.

В **Югоизточния район** на планиране намалението на селското население се очаква да бъде при първия вариант (с 2,1%) и във втория случай (с 6,6%). Югоизточният район на планиране включва три области, които са разположени в силно различаващи се природно-географски територии и с нееднаква икономическа база, което обуславя сравнително големите различия на наблюдаваните и очаквани тенденции в демографското развитие на селското население от тези области. Населението в селата на Бургаска област при първия прогнозен вариант се очаква да нарасне, макар и незначително, докато селското население в Сливенска и Ямболска области се прогнозира и по двата варианта да намалее. Очевидно е, че за прилежащите към Южното Черноморие села демографските проблеми не стоят с такава острота, както при селата от останалите области в Югоизточния район.

Общо в **Южния Централен район** се очаква по-малко намаляване на селското население, в сравнение с намаляването, което се прогнозира за цялото селско население в страната. Този резултат е валиден и при двата варианта на прогнозата, като се предвижда да се съкрати числеността на селското население в района, съответно с 2,5% и с 4,4%.

Югозападният район на планиране е с най-ниска степен на по-нататъшна загуба на селско население. Основната причина за това положение е свързана с близостта на област София-град, която има най-добрите за страната показатели на развитие, в т.ч. и на демографския статус. Положителният демографски профил в тази област

се отнася и до селата около град София. Това се дължи на факта, че мигриращите от другите части на страната лица предпочитат да се заселват както в столицата, така и в близките около нея села.

Работната сила в земеделието - състояние, проблеми, възможности за въздействие с мерките на Програмата за развитие на селските райони

За период от 7 години (2003-2010 г.) влагащите труд в земеделието намаляват почти наполовина. В края на 2010 г. те са 751 хиляди души. Отливът на работна ръка от земеделието изостря проблемите на заетостта в селските райони. Количеството вложен труд в земеделието в България, измерено в годишни работни единици (ГРЕ)¹ за анализирания период, намалява наполовина и в края на периода се равнява на 51,9% (394 хиляди ГРЕ) от количеството, измерено през 2000 г. И през 2009 година ситуацията се влошава най-остро в България (-9,4% спрямо 2008 г.).

Процесите на намаляване на вложения труд в земеделието в България и в страните от ЕС-25 се различават както по своята интензивност, така и по факторите, които ги предизвикват. Измеренията и динамиката на две ключови променливи - използвана земеделска площ (ИЗП) на една ГРЕ и животински единици (ЖЕ) на една ГРЕ, са ориентир за производителността на труда в земеделието. Стойностите на тези показатели и тяхната динамика в България се отклоняват от средните стойности и динамика за ЕС-27.

Животинските единици на 1 ГРЕ (ЖЕ/1 ГРЕ) (за земеделските стопанства с икономически размер над 1 ESU) се повишават слабо за периода 2005 - 2007 г. (от 2,91 на 4,2) и остават над 3 пъти по-ниски от средните за ЕС-27 стойности). Следователно редуцията на вложения труд в животновъдството не е резултат от подобряване на производителността на труда, каквато е причината в развитите европейски страни, а от демотивиращите условия и равнище на заплащане.

В растениевъдството ситуацията е по-различна. Използваната площ на една ГРЕ нараства значително за периода 2005 - 2007 г., като в края му достига 13 ha на една ГРЕ и се доближава до средните стойности за ЕС-27 (17,9 ha на една ГРЕ)². Постигнатата стойност по този показател

¹Една ГРЕ - еквивалент на 1 зает на пълно работно време, за България = 1 856 отработени часа в годината или 232 човекодни

се дължи предимно на високомеханизираните стопанства от сектор зърнопроизводство в Добруджа.

По относителен дял на младите (под 35-годишна възраст) собственици на земеделски стопанства с размер над една икономическа единица България заема по-благоприятно място от редица европейски страни - Италия, Румъния, Португалия и други. Стойностите на този показател са близки до средните за ЕС-27. В България на един млад фермер от тази група земеделски стопанства се падат 4,7 фермери от най-високата възрастова група. За ЕС-27 средните стойности са: на един млад фермер - 4,1 фермери от най-високата възрастова група.

Собствениците на земеделски стопанства, физически лица под 35-годишна възраст, в България намаляват 2 пъти за периода 2005-2007 година и през 2007 г. те са 15 хиляди. Влошава се количественото съотношение между най-ниската и най-високата възрастови групи в малките земеделски стопанства. В резултат на това, ако през 2003 година на един млад земеделски стопанин физическо лице се падат 7 земеделски стопани от най-високата възрастова група, през 2007 г. съотношението е 1 към 15. В ЕС-27 на един млад фермер се падат 5,7 фермери от най-високата възрастова група на земеделските собственици.

Освен застаряването, влошаването на възрастовата структура и възрастовите съотношения на работната сила в земеделието проблем е и квалификацията ѝ.

От наличните 366 хиляди собственици на земеделски стопанства (по предварителни данни от Преброяване на земеделските стопанства в България), около 300 хиляди са с най-ниското квалификационно ниво.

Високият дял на заетите с най-ниско (основно или по-ниско образование) по данни на НСИ, показва, че има недостиг на квалифицирани кадри

²Стопанствата с икономически размер под 1 ESU са изключени

³Законът за професионалното образование дефинира 4 нива на професионална квалификация: първо ниво (основно ниво на работника) – включва професионална компетентност за изпълняване на рутинни действия при постоянни условия; второ ниво на квалификация (опитно ниво на работника) - включва професионална компетентност за упражняване на сложни дейности при променящи се условия; трето ниво (ниво “супервайзер”) - включва професионална компетентност за предприемане отговорност за работата на други хора; четвърто ниво на квалификация (ниво “мениджър”) - включва професионална компетентност за управление на ресурси и управление на бизнес.

за работа със сложна механизирани техника и за прилагане на нови технологии.

Делът на заетите с най-нисък образователен статус по данни на НСИ през 2010 година е 48 %. Това означава, че половината от заетите в земеделието са с най-ниско квалификационно ниво - нивото на работника, което им осигурява способности и умения за изпълняване на рутинна работа при постоянни условия.³

Ниският относителен дял на мениджърите на земеделски стопанства със средно и висше аграрно образование - съответно 10 % и 6 % (фиг.2) означава, че в земеделието не достигат специалисти с мениджърско квалификационно ниво.

Резултатите от проведено от колектив на Института по аграрна икономика през 2009 година изследване за заетостта на членовете на 38 селски домакинства от няколко необлагодетелствани селски райони показват, че най-силна е потребността на земеделските домакинства от информация за условията, необходими за кандидатстване за средствата от фондовете на ЕС. Около 1/3 от анкетиранияте заявяват, че недостигът на този вид информация им пречи да развият печелившо земеделско стопанство.

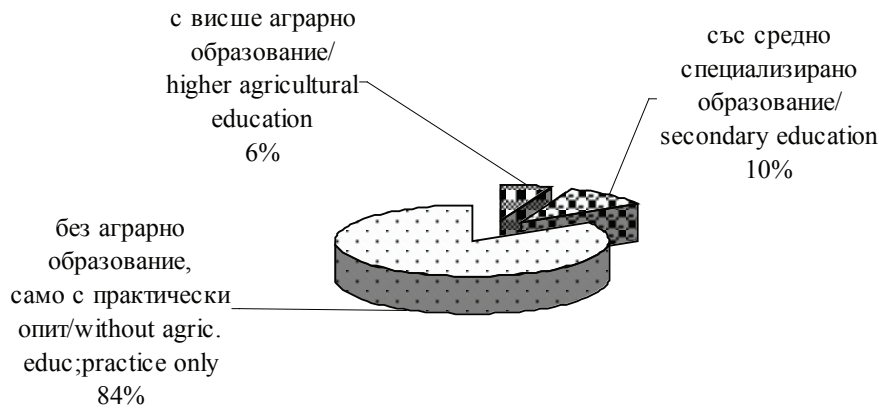
По-слаба е потребността от маркетингова информация (такава е регистрирана в 26,8% от респондентите). Най-слабо са оценени: необходимостта от информация за технологичните новости (17,1%) и необходимостта от информация за евростандартите (17,1%).

Същото изследване показва формирани нагласи за включване в обучение по маркетинг на земеделска продукция (38,3%), управление на аграрен бизнес (13%), усвояване на европейските фондове (10,7%). Значителен е делът на изследваните, които биха се включили в тематични направления за повишаване на квалификацията си, свързани с придобиване на технически знания и умения за управление на бизнеса – счетоводство (9,3%), компютърна грамотност (27,9%), езикова подготовка (53,7%).

Функционирането на земеделските стопанства в условията на Общата селскостопанска политика обуславя необходимостта от повишаване на квалификацията на земеделските производители в следните основни направления:

- Стандарти за опазване на околната среда;
- Добри земеделски практики;
- Стандарти за благосъстояние и здравеопазване на животните;
- Технология на биологичните производства;
- Диверсификация на продуктите (пчеларство,

Фиг. 2
Fig. 2

Разпределение на мениджърите на земеделски стопанства според притежаването на аграрно образование, %
Agricultural farms managers' distribution according the acquirement of agricultural education, %

Източник: *Професионално обучение по управление на земеделското стопанство и предприемачество, Проект "Агроплан", 2004*

Source: *Professional training of farm management and entrepreneurship, Project "Agro-plan", 2004*

бубарство);

- Диверсификация на дейности;
- Здравословни и безопасни условия на труд.

За развитието на човешкия капитал в отрасъла голямо значение има Мярка 112 „Създаване стопанства на млади фермери” от ПРСР. В България по тази мярка могат да бъдат подпомогнати 4 096 броя млади фермери. Интересът към мярката е голям. Подпомогнати са над 1/3 от заложените по мярката бенефициенти.

Голямо значение за подобряване на качеството на човешките ресурси в земеделието има Мярка 111 ”Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания” от ПРСР, по която могат да бъдат подпомогнати 20 000 заети в земеделието.

Направеният анализ и прогноза на демографския профил в селските райони, както и наличната информация за работната сила в земеделието дават основание за следните изводи:

- След началото на изпълнението на Мерките по НПСР от 2007 г. не се наблюдават съществени положителни изменения в развитието на основните демографски процеси в селата. Темпът на продължаващия спад в общата численост на селското население след старта на Мерките по НПСР почти се запазва с този от предприемаческия период;

- При формирането на човешкия потенциал в селските райони, понастоящем, естественият

прираст има значително по-голямо значение в сравнение с механичния прираст;

- Установилата се през предишните години тенденция на постоянно намаляване на селското население ще продължи и занапред. На национално равнище този спад ще бъде в размер на 3,6% по първия и 5,1% по втория вариант;

- Между отделните райони на планиране степента на очакваната загуба на човешки потенциал в селата е различна. В най-неблагоприятна ситуация ще продължи да бъде Северозападният, следван от Северния Централен район на планиране, а относително с по-малък дефицит на селско население, както се очаква, ще бъде Югозападният район на планиране, следван от Южния Централен;

- Основните проблеми по отношение на човешките ресурси в българското земеделие са: силната редукция на вложения труд в земеделието; отливът на работна сила от земеделието; застаряване на работната сила и влошаване на възрастовите съотношения в нейната структура; ниско и влошаващо се квалификационно равнище.

- Значението на Мярка 112 от ПРСР е силно подценено и е необходимо пренасочване на финансов ресурс, така че да бъдат подпомогнати всички млади фермери, които отговарят на изискванията и проявяват интерес към тази мярка;

- Като се има предвид квалификационната структура на заетите в земеделието, предвиденият

брой на нуждаещите се от подпомагане по Мярка 111 от ПРСР е поне 5 пъти по-голям.

ЛИТЕРАТУРА

Янакиева, И. и др. „Социалноикономически изменения на приложението на ОСП на ЕС в селските райони”, ИАИ, СА, 2008г.

Закон за професионалното образование и обучение, ДВ, бр. 97 от 10.12.2010 г.

Население и демография, НСИ., 2000, 2001....2009.

Преброяване на земеделските стопанства в Република България през 2010 г. Предварителни резултати, Бюлетин Агростатистика, №170, май 2011, МЗХ.

Програма за развитие на селските райони, (2007-2013 г.), Република България, 2007.

Професионално обучение по управление на земеделското стопанство и предприемачество, Проект “Агроплан”, 2004.

Eurostat. Agriculture, Forestry and Fisheries - farm structure and land use.

1. Eurostat. Agricultural Labour Input.

2. Eurostat. Agricultural Statistics. Structure of agricultural holdings by region

3. Eurostat Farm Structure Survey.

4. Eurostat Farm structure in Bulgaria – 2005.

5. Eurostat . Structure of agricultural holdings by eurofarm region.

Demographic Resources and Labour Force Development in Rural Areas

M. ANASTASSOVA, N. MALAMOVA
Institute of Agricultural Economics - Sofia

(Summary)

The present article was divided in two sections. In the first section an assessment has been made of the demographic resources development in rural areas after the EU

accession of Bulgaria and prognosis, in two variants, of their number up to 2013, at national and regional level. The main conclusion is that after the RDP measures; the extremely high negative growth in the villages remains the main reason for the heavy demographic situation in the rural areas.

According to the predicted results, in the next future is expected further diminution for the diminution of the rural population's number. This decrease would be 3,6% for the first variant and 5,1 % for the second variant. At a regional level, the North-West planning region would remain in the most unfavorable position and the South-West region is supposed to have relatively smaller deficit of rural population.

The second part of the article is dedicated to analysis of the state and the problems of human resources development in Bulgarian agriculture; the RDP Program 2007-2013 potential for the improvement of the qualification level and the demographic characteristics of the agricultural employment.

The following agricultural producers' qualification structure can be outlined in Bulgaria:

- The predominant part of producers have primary qualification level of the worker;
- Not more than 10 % have secondary qualification level (“experienced level of the worker”);
- Less than 5 % have third and fourth qualification levels (“supervisor” and “manager”).

The RDP measure 112 importance is strongly underestimated and it is necessary to redirect financial resource, aiming the support of all young farmers complying with requirements and manifesting interest to this measure.

Taking in consideration the qualification structure of employed in agriculture; the number of needing support under measure 111 in agriculture is at least 5 times bigger than the previewed.

Key words: demographic resources, prognosis, rural population, labour force, qualification structure of employed in agriculture, RDP measures 111 and 112

Статията е постъпила в редакцията на 21.IX.2011 г.